

Bankowość w służbie komunistycznej władzy (1944–1949)

Janusz Kaliński

numer ORCID 0000-0001-9046-3882
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Streszczenie

W bankowości, inaczej niż w przemyśle, władze komunistyczne wycofały się z programowej nacjonalizacji, a przyjęły formułę likwidacji prywatnych instytucji kredytowych. Uważały, że w ten sposób uzyskają kontrolę nad systemem bankowym bez konieczności ponoszenia kosztów odszkodowań dla silnie obecnego w kraju kapitału zagranicznego. W przekonaniu tym utwierdzało je występowanie, jeszcze w okresie międzywojennym, licznej grupy banków państwowych (np. Bank Gospodarstwa Krajowego, Państwowy Bank Rolny i Poczta Kasa Oszczędności), którą wzmocniło powołanie w 1945 roku Narodowego Banku Polskiego jako banku centralnego. Nie bez znaczenia było także podporządkowanie państwu licznych banków i kas spółdzielczych. W konsekwencji do 1949 roku władze komunistyczne w pełni opanowały bankowość i przebudowały ją zgodnie ze wzorcami sowieckimi, dostosowując do tworzonego systemu gospodarki centralnie kierowanej.

Artykuł ogniskuje uwagę na zmianach systemu bankowego jako elementu kształtowania gospodarki centralnie kierowanej w powojennej Polsce. Akcentuje specyficzne warunki polegające na likwidacji bankowości prywatnej i zastąpieniu jej instytucjami zetatyzowanymi. Wykorzystano w tym celu dziedzictwo II Rzeczypospolitej, w której istotną rolę w gospodarce odgrywała bankowość państwowa. Przesądzające były jednak, podobnie jak w odniesieniu do całej gospodarki, decyzje polityczne, które zapadały w Moskwie, a w Polsce były wdrażane przez tutejszych komunistów. One określały kierunki zmian, charakter powoływanych instytucji i obsadę kadrową. Ukształtowany w Polsce w latach czterdziestych XX wieku system bankowy odzwierciedlał schematy funkcjonujące w Związku Sowieckim i jego państwach satelickich.

Przekształcenia systemu bankowego

Na terenach tzw. Polski Lubelskiej odradzaniu się życia gospodarczego towarzyszyło uruchamianie prywatnych instytucji kredytowych. Kolejno powstawały: oddział lubelski Banku Handlowego w Warszawie S.A. (BHW S.A.), oddział Banku Związku Spółek Zarobkowych S.A. (BZSZ S.A.), Kasa Przemysłowców i Rolników Lubelskich oraz Spółdzielczy Bank Mieszczański w Przemyśle. Początkowo cieszyły się one zaufaniem nowych władz, co wyraziło się w ułatwieniach przy wymianie złotych „krakowskich”, emitowanych przez okupacyjny Bank Emisyjny w Polsce z siedzibą w Krakowie, na pieniądź sygnowany przez mający powstać Narodowy Bank Polski (NBP). Nie pojawiały się również oficjalne głosy co do potrzeby nacjonalizacji bankowości, jak w przypadku przemysłu. Jednak obok bankowości prywatnej i spółdzielczej (Bank Spółdzielczy „Społem”, Centralna Kasa Spółek Rolniczych, różne banki i kasy spółdzielcze) stopniowo podejmowały działalność oddziały przedwojennych banków państwowych – Banku Gospodarstwa Krajowego (BGK) i Państwowego Banku Rolnego (PBR). Zwlekano natomiast z uruchomieniem placówek należącej do państwa Pocztovej Kasy Oszczędności (PKO), co wynikało z przekonania o niskim potencjale oszczędnościowym spauperyzowanego społeczeństwa. Nie widziano także miejsca w nowej rzeczywistości dla – także państwowego – Banku Polska Kasa Opieki S.A. (Bank PKO S.A.), przed wojną obsługującego transfery walutowe do kraju. Dominowało przekonanie, że istniejące banki państwowe gwarantowały obsługę potrzeb finansowych władz. Zbigniew Landau znaczącą rolę banków państwowych tłumaczył niepodjęciem działań nacjonalizacyjnych, mimo zapisanej w Manifestie PKWN zapowiedzi objęcia banków prywatnych Tymczasowym Zarządem Państwowym (Landau, 1969, s. 701 i n.; Landau, 1994, s. 133 i n.; Landau, Tomaszewski, 2002, s. 112).

Jednak już po objęciu przez komunistów terenów na zachód od Wiśły widoczna jest zmiana w podejściu do odradzającej się tam bankowości

prywatnej. Pojawiło się wiele wypowiedzi czołowych działaczy Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej nawołujących do jej nacjonalizacji. Tymczasem banki prywatne nie uzyskały możliwości wymiany złotych „krakowskich”, co postawiło je w dramatycznej sytuacji finansowej. Tylko nieliczne z tych, które podjęły działalność, przetrwały ten trudny czas. Należały do nich m.in. Międzynarodowy Bank Handlowy w Katowicach, oddział krakowski Akcyjnego Banku Hipotecznego we Lwowie i oddział Śląskiego Zakładu Kredytowego S.A. w Bielsku (Landau, 1969, s. 706). Pewnie wówczas władze doszły do wniosku, że nacjonalizacja banków nie jest niezbędna. Podobny efekt ustrojowy, tj. podporządkowanie bankowości państwu, mogły uzyskać w wyniku poparcia dla bankowości państwowej i spółdzielczej przy jednoczesnym stosowaniu presji ekonomicznej lub działań administracyjnych (np. odmawianie koncesji) prowadzących do likwidacji bankowości prywatnej.

Zgodnie z zasadami stopniowo wdrażanej gospodarki planowej podjęto działania na rzecz specjalizacji instytucji kredytowych. W przypadku banków państwowych: BGK nakierowano na finansowanie państwowego przemysłu, a PBR – produkcji rolniczej i przemysłu rolno-spożywczego, uruchomione w kwietniu 1945 roku PKO – na obsługę oszczędności ludności, a Bank PKO S.A. – na pośrednictwo w przesyłaniu do kraju przekazów polskiej emigracji. Banki komunalne, m.in. Polski Bank Komunalny S.A. w Warszawie (PBK S.A.) i Komunalny Bank Kredytowy w Poznaniu (KBK) nastawiono na obsługę finansową samorządu terytorialnego i jego przedsiębiorstw. Działające w poszczególnych miastach i gminach Komunalne Kasy Oszczędności, zrzeszone terytorialnie w PBK S.A. lub KBK, pełniły analogiczne funkcje jak PKO. Banki i kasy spółdzielcze, podporządkowane organizacyjnie Bankowi Spółdzielczemu „Społem”, BZSZ S.A. i Centralnej Kasie Spółek Rolniczych, gromadziły oszczędności i finansowały spółdzielczość wiejską i miejską. Szczególny charakter miał Bank Spółdzielczy dla Produktywizacji Żydów nakierowany na obsługę finansową nielicznych środowisk żydowskich. Bankowość prywatna finansowała potrzeby przemysłu prywatnego (BHW S.A.) oraz drobnego przemysłu, spółdzielczości i rzemiosła (BZSZ S.A.). Jednocześnie wprowadzono zasadę, że każdy podmiot gospodarczy może być kredytowany tylko przez jeden bank, przy priorytetowym uwzględnieniu potrzeb związanych z odbudową kraju. Zobligowano banki, dotychczas posługujące się okupacyjnymi rachunkami „starymi” (przedwojennymi) i „nowymi” (wojennymi), do otwarcia dodatkowego rachunku, zwanego polskim. Akcje kredytowe na sfinansowanie środków obrotowych prowadzono w drodze dyskonta weksli. Od września 1945 roku BGK zaczął udzielać kredytów inwestycyjno-remontowych, a PBR – nawozowo-siewnych (Bieńkowski, 2003, s. 95; Landau, 1994, s. 134; Landau, 1974, s. 99–100; Landau, Tomaszewski, 2002, s. 112–113; Pruss, 1964, s. 72; Rozporządzenie Kierownika Resortu Gospodarki Narodowej i Finansów z dnia 5 października 1944 r. o czynnościach bankowych na obszarach wyzwolonych spod okupacji, 1944).

Na początku 1946 roku, w związku z uchwaleniem Ustawy o przejęciu na własność Państwa podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, pojawiła się prawna możliwość nacjonalizacji banków. Jednak nie skorzystano z niej, decydując się na postępowanie likwidacyjne na podstawie zmodyfikowanego przedwojennego prawa bankowego (Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1928 r. o prawie bankowym, 1928; Dekret z dnia 18 grudnia 1945 r. o zmianie niektórych przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1928 r. o prawie bankowym, 1946). Wkrótce cofnięto koncesje 16 bankom, wśród nich: Bankowi Amerykańskiemu w Polsce S.A., Bankowi Cukrownictwa S.A., Bankowi Dyskontowemu Warszawskiemu S.A., Powszechnemu Bankowi Kredytowemu S.A., Powszechnemu Bankowi Związkowemu w Polsce S.A. i Śląskiemu Zakładowi Kredytowemu S.A. Następnie likwidacja dotknęła 23 domy bankowe i 24 kantory wymiany. Do wskazanych instytucji kredytowych wyznaczono likwidatorów, którzy działali zgodnie z obowiązującymi zasadami prawa bankowego i handlowego (Landau, 1972, s. 40; Landau, 1974, s. 103).

Przebieg zmian w bankowości bezpośrednio po wojnie wyraźnie wskazywał na to, że władze zrezygnowały z nacjonalizacji banków. Przemawiały za tym przede wszystkim względy ekonomiczne. Banki prywatne były po wojnie finansowo bardzo osłabione, a więc ich upaństwowienie nie mogło przynieść władzom większych korzyści. Natomiast nacjonalizacja spowodowałaby konieczność wypłacenia odszkodowań kapitałowi obcemu, którego udział w kapitale akcyjnym przedwojennych banków sięgał 39%. Dlatego też wybrano dogodniejszą drogę podporządkowania państwu instytucji kredytowych przez gruntowną reorganizację. Umożliwiła ona likwidację wielu banków prywatnych, podporządkowanie spółdzielczych, a przede wszystkim wzmocnienie bankowości państwowej (Landau, 1969, s. 710).

Kluczowe znaczenie dla utworzenia rozległego sektora zetatyzowanego w bankowości miało powołanie nowej instytucji emisyjnej. Odpowiednie przygotowania podjęto już w sierpniu 1944 roku, ustalając jej nazwę: Narodowy Bank Polski (NBP). Nazwa banku pojawiła się na banknotach drukowanych w Związku Sowieckim na potrzeby PKWN i przebywających na ziemiach polskich oddziałów Armii Czerwonej. Statut NBP nawiązywał do statutu przedwojennego Banku Polskiego S.A., z zasadniczą zmianą, jaką była państwowa forma własności. Początek działalności nowej instytucji emisyjnej wiąże się z wydaniem Dekretu z dnia 15 stycznia 1945 roku o Narodowym Banku Polskim. Zapisano w nim wyłączne prawo emisji biletów bankowych, której wielkość ustalała Rada Ministrów. Zabezpieczenie emisji stanowiły cały majątek państwa i wszystkie dochody Skarbu Państwa. Przewidywano pokrycie będących w obiegu biletów bankowych złotem i walutami obcymi (Kucharski, 1964, s. 27).

Początkowo NBP finansował banki komercyjne w drodze redyskonta weksli, co odpowiadało roli banku centralnego. Od początku 1946 roku zaczął wchodzić także w rolę banku kredytującego gospodarke

przez przejście od BGK krótkoterminowego kredytowania wybranych gałęzi przemysłu państwowego. W końcu 1947 roku NBP udzielał kredytu obrotowego wszystkim przedsiębiorstwom państwowym nieobjętym bezpośrednim finansowaniem budżetowym. Wyjątek stanowiły firmy budowlane i montażowe, kredytowane przez BGK, i przedsiębiorstwa rolno-spożywcze, kredytowane przez PBR. Kredytowanie umożliwiło wgląd NBP w działalność większości państwowych podmiotów produkcyjnych oraz przejmowanie od nich i centralizację wolnych środków pieniężnych (Landau, 1974, s. 109 i n.).

W ramach respektowanego przez kilka powojennych lat systemu trójsektorowego, podobnie jak w innych dziedzinach, bankowość spółdzielcza została uznana za składową sektora zetatyzowanego. Jednak już w 1946 roku pojawiły się tendencje centralistyczne w pozbawianej samorządności spółdzielczości, których wyrazem było powołanie Banku Gospodarstwa Spółdzielczego (BGS) w miejsce Centralnej Kasy Spółek Rolniczych i Banku Spółdzielczego „Społem”. BGS spełniał funkcję centrali dla licznych banków i kas spółdzielczych. Udzielał kredytu inwestycyjnego i obrotowego spółdzielniom, rolnikom i rzemieślnikom oraz koncentrował obroty pieniężne wszystkich spółdzielni i ich central gospodarczych (Bieńkowski, 2003, s. 95; Landau, 1974, s. 109).

W 1948 roku, pod wpływem zmian ustrojowych zmierzających do utworzenia gospodarki centralnie kierowanej, zapoczątkowano zasadniczą reformę bankową. Jej kierunki wyznaczyła Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 roku w sprawie zasad systemu finansowego w gospodarce planowej. Uchwała ta wprowadziła Państwowy Plan Finansowy, który w części bankowej opierał się na następujących przesłankach: maksymalnej koncentracji zasobów pieniężnych w celu umożliwienia ich centralnej alokacji, podporządkowaniu aparatu kredytowego ministrowi skarbu, unifikacji przepisów bankowych i rozdziału kompetencji, likwidacji w bankach rachunków sprzed 1945 roku („starych” i „nowych”). Zgodnie z uchwałą obowiązywały: koncentracja środków pieniężnych przedsiębiorstwa w jednym banku, zakaz przetrzymywania gotówki w kwocie przewyższającej ustalone normy, zakaz wzajemnego kredytowania przedsiębiorstw państwowych, podział środków pieniężnych na normatywne i uzupełniające (Kostowski, Szczepaniec, 1972, s. 189; Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 r. w sprawie zasad systemu finansowego, 1947).

Uchwała określiła kompetencje w zakresie przygotowywania i kontroli wykonania planu kredytowego. Usankcjonowała bezpośrednio zaopatrywanie przez NBP przedsiębiorstw państwowych (oprócz budowlano-montażowych) w środki obrotowe. Postanawiała, że oprócz banku emisyjnego centralnymi instytucjami kredytowymi będą banki: BGK, PBR, PKO, BGS, BHW S.A., BZSZ S.A. oraz przewidziany do uruchomienia Bank Komunalny (BK). W ramach pogłębienia specjalizacji instytucji kredytowych całość finansowania inwestycji pozarolniczych w ramach

Państwowego Planu Inwestycyjnego, łącznie z wyposażeniem w środki obrotowe przedsiębiorstw budowlano-montażowych, zamierzano skupić w BGK. Finansowanie wytwórczości i zbytu płodów rolnych oraz ich przetworów, a także inwestycji na terenie wiejskim, powierzono PBR. BGS miał stać się centralą finansową dla wszystkich spółdzielni kredytowych. Związkom samorządowym, do czasu powołania BK, gwarantowano kredyty PBK S.A. i KBK. Natomiast przedsiębiorstwom prywatnym umożliwiono czerpanie środków kredytowych z BHW S.A. oraz BZSZ S.A. (Dietrich, 1948, s. 59 i n.; Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 r. w sprawie zasad systemu finansowego, 1947).

Reforma bankowa była przeprowadzana od jesieni 1948 roku do początków 1950 roku, a pewne korekty nastąpiły jeszcze w 1951 roku. Jej podstawę prawną stanowiły trzy dekrety wydane 25 października 1948 roku (O zasadach i trybie likwidacji niektórych przedsiębiorstw bankowych; O zasadach i trybie likwidacji niektórych instytucji kredytu długoterminowego; O reformie bankowej). Dwa z nich uregulowały tryb trwającej likwidacji niektórych prywatnych instytucji kredytowych, a trzeci wprowadzał istotne zmiany strukturalne w bankowości. Jej trzon miało stanowić od tej pory sześć wyspecjalizowanych państwowych instytucji kredytowych: Narodowy Bank Polski, Bank Inwestycyjny, Bank Rolny, Bank Komunalny, Bank Rzemiosła i Handlu oraz Powszechna Kasa Oszczędności. Dopuszczono także możliwość funkcjonowania banków w formie spółek akcyjnych i spółdzielni kredytowych. W dekreście o reformie bankowej zabrakło instytucji kredytowych wymienionych w uchwale sierpniowej: BGK, PBR, BGS, BHW S.A. i BZSZ S.A.

NBP, oprócz prowadzenia działalności emisyjnej i udzielania kredytów obrotowych wszystkim przedsiębiorstwom państwowym, miał koncentrować obroty kasowe Skarbu Państwa oraz zajmować się planowaniem kredytów i kontrolą całej gospodarki finansowej. Do jego zadań należało prowadzenie rozliczeń z zagranicą z tytułu handlu i transakcji walutowych. Reforma z 1948 roku silnie podkreśliła nadrzędną rolę NBP w stosunku do innych banków i spółdzielni kredytowych (Jeziński, Leszczyńska, 2001, s. 27 i n.). Jej ustrojowe znaczenie polegało na likwidacji typowej dla gospodarki rynkowej dwustopniowości bankowości, rozdzielającej bankowość centralną od komercyjnej. NBP uzyskał status monobanku, łączącego funkcje banku centralnego i komercyjnego.

Od 1 listopada 1949 roku rozpoczął działalność Bank Inwestycyjny (BI) na podstawie agend i aktów zlikwidowanego BGK. Skupiał on środki finansowe przeznaczone na inwestycje i zarządzał ich wykorzystywaniem. Finansował przedsiębiorstwa budowlano-montażowe, miał prawo do emisji obligacji. Wykonywał również funkcje kontrolne w zakresie państwowej działalności inwestycyjnej (Kaliński, 1991, s. 1–2). Tego samego dnia uruchomiono Bank Komunalny (BK), który przejął placówki oraz środki finansowe PBK S.A. i KBK. Jego zadaniem były finansowanie inwestycji i instytucji gospodarczych związków samorządu terytorialnego

oraz obsługa Samorządowego Funduszu Wyrównawczego (Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 20 października 1949 r. w sprawie rozpoczęcia działalności Banku Komunalnego, 1949; Rozporządzenie ministra skarbu z dnia 29 października 1949 r. w sprawie przekazania Bankowi Komunalnemu przez Polski Bank Komunalny S.A. w Warszawie i Komunalny Związek Kredytowy w Poznaniu wraz z Komunalnym Bankiem Kredytowym w Poznaniu aktywów i pasywów, objętych rachunkiem polskim, oraz o postawieniu tych instytucji w stan likwidacji, 1949).

Dopiero z dniem 1 stycznia 1950 roku podjęły działalność: Powszechna Kasa Oszczędności (PKO), korzystająca z zasobów zlikwidowanej Pocztovej Kasy Oszczędności, Bank Rolny (BR), powstały na bazie PBR, oraz Bank Rzemiosła i Handlu (BRiH), który przejął majątek i kadry BZSZ S.A. Nowa PKO, podobnie jak jej poprzedniczka, organizowała system oszczędności dla mieszkańców kraju, obrót przekazowo-czekowy, a dodatkowo sprawowała nadzór nad pracowniczymi kasami spółdzielczymi. BR finansował działalność bieżącą i inwestycyjną rolnictwa i leśnictwa oraz kontrolował ich gospodarkę finansową i nadzorował gminne kasy spółdzielcze.

Dekret o reformie bankowej przewidywał utrzymanie niektórych banków w formie spółek akcyjnych: Banku Polskiego S.A. (BP S.A.), przedwojennego banku centralnego pozbawionego funkcji emisyjnej, i Banku PKO S.A. Projektowano także powołanie na wzór sowiecki Banku Handlu Zagranicznego, również jako spółki akcyjnej. W praktyce tego typu funkcje stopniowo przejmował BHW S.A., początkowo przewidziany do likwidacji. Należało do niego finansowanie obrotów handlowych z zagranicą oraz usług morskich i portowych wraz z kontrolą odpowiednich przedsiębiorstw (Jaworski, 1958, s. 143; Kostowski, Szczepaniec, 1972, s. 187; Landau, Tomaszewski, 1970, s. 175).

Powołane dekretem o reformie bankowej spółdzielcze instytucje kredytowe pozbawiono większego znaczenia gospodarczego. Gminne Kasy Spółdzielcze, Pracownicze Kasy Spółdzielcze oraz Miejskie Spółdzielnie Kredytowe podporządkowano bankom państwowym (BR, BRiH i PKO). Obsługiwały one bezpośrednio potrzeby finansowe ludności chłopskiej oraz pracowników przedsiębiorstw i rzemiosła w miastach. Do 1950 roku kontynuował też działalność wspomniany Bank Spółdzielczy dla Produktywizacji Żydów.

W ramach reformy bankowej z 1948 roku poddano likwidacji m.in. BGK, BGS, BZSZ S.A., Pocztową Kasę Oszczędności, PBK S.A., KBK, Komunalne Kasy Oszczędności, Gminne Kasy Oszczędnościowo-Pożyczkowe i Kasy Przejrzności. Również niektóre z nowych instytucji kredytowych nie zdążyły w pełni rozwinąć swej działalności, gdyż szybko zostały zlikwidowane. Taki los spotkał już w 1950 roku BRiH, w związku z eliminacją sektora prywatnego w miastach, oraz Miejskie Spółdzielnie Kredytowe i Pracownicze Kasy Spółdzielcze. W 1951 roku zakończył krótką działalność Bank Komunalny, w następstwie likwidacji samorządu terytorialnego w Polsce (Bieńkowski, 2003, s. 96; Landau, 1974, s. 112–113).

Reforma bankowa z 1948 roku, łącznie z dokonanymi w następnym roku korektami, zachowała część instytucji kredytowych, wiele też zlikwidowała, powołując nowe, często o zbliżonym charakterze. Generalnie zmniejszyła się liczba banków oraz ich placówek terenowych przy zdecydowanym umocnieniu sektora państwowego. Powstała sieć wyspecjalizowanych jednostek, silnie powiązanych z systemem gospodarki planowej. Nastąpiła centralizacja bankowości i likwidacja jej dwupoziomowej struktury, co odpowiadało rozwiązaniom funkcjonującym w bankowości Związku Sowieckiego. Znacznie rozszerzono działalność NBP w dziedzinie planowania obiegu pieniężnego i obrotów kasowych, obrotów płatniczych z zagranicą oraz koncentracji wolnych środków pieniężnych gospodarki narodowej (Jaworski, 1958, s. 154 i n.).

Tabela 1. Sieć czynnych instytucji kredytowych i oszczędnościowych 31 grudnia 1949 roku

Banki	Liczba oddziałów
Narodowy Bank Polski	110
Bank Inwestycyjny	31
Państwowy Bank Rolny	328
Pocztowa Kasa Oszczędności	24
Bank Komunalny	14
Bank Handlowy w Warszawie S.A.	5
Bank Związku Spółek Zarobkowych S.A.	41
Bank Polska Kasa Opieki S.A.	5*

* oddziały i placówki zagraniczne

Źródło: *Rocznik Statystyczny*, 1950, s. 97.

Od 1947 roku podstawową formą zasilania gospodarki w środki finansowe przez banki stał się kredyt bezpośredni. Wprowadzono zakaz używania weksli i transakcji kredytowych między jednostkami gospodarki zetatyzowanej. Jedynie podmiotom prywatnym nadal udzielano kredytów w drodze dyskonta weksli (Pruss, 1964, s. 67 i n.). Stworzyło to podstawę do umocnienia bankowej kontroli działalności przedsiębiorstw oraz planowego regulowania polityki kredytowej banków. W 1948 roku powstał pierwszy plan obejmujący całokształt działalności kredytowej. Zawierał zadania w dziedzinie rozdziału środków, nie był natomiast powiązany z innymi funkcjami bankowymi. Brak odpowiednich materiałów analitycznych z przedsiębiorstw spowodował, że plan kredytowy okazał

się nierealny, pozwolił jednak na realizację przez NBP polityki państwa w dziedzinie popierania gospodarki zetatyzowanej i drobnego chłopstwa oraz ograniczania innych podmiotów uznanych za kapitalistyczne (Jaworski, 1958, s. 130 i n.).

Reforma bankowa 1948 roku stanowiła duży krok w kierunku dostosowania aparatu kredytowego do kształtującej się gospodarki centralnie kierowanej. Bankowość została silnie podporządkowana polityce państwa i planowaniu gospodarczemu. Wiele rozwiązań organizacyjnych i systemowych zdecydowanie opierało się na wzorcach i doświadczeniach sowieckich.

Funkcjonowanie systemu bankowego

U progu powojennej działalności bankowości formalnie rolę banku centralnego pełnił przedwojenny BP S.A., którego centrala znajdowała się w Londynie. Dekret o powołaniu NBP bezprawnie cofnął BP S.A. przywilej emisyjny, ale pozostawił inne funkcje, m.in. związane z dysponowaniem złotem zdeponowanym za granicą. Pozwoliło to funkcjonować BP S.A. do czasu jego likwidacji w 1951 roku (Leszczyńska, 2010, s. 41–42). Jednak decydującą rolę w systemie bankowym odgrywał państwowy NBP, którym w latach 1945–1949 kierował Edward Droźniak, wywodzący się z prokomunistycznej Polskiej Partii Socjalistycznej. NBP, powiązany personalnie z Ministerstwem Skarbu (jego prezes pełnił funkcję wiceministra), był całkowicie zależny od rządu i realizował jego politykę pieniężną. Struktura organizacyjna banku, początkowo analogiczna do struktury przedwojennego banku centralnego, zaczęła się zmieniać wraz z podjęciem reformy bankowej. Do 1949 roku ukształtowały się trzy departamenty (Ogólny, Kredytowy i Zagraniczny) i kilka samodzielnych wydziałów i biur (m.in. Skarbiec Emisyjny i Wydział Ekonomiczny). Liczba oddziałów NBP, początkowo stabilna (74), zaczęła rosnąć w 1948 roku, osiągając 110 w końcu 1949 roku (Jeziński, Leszczyńska, 2001, s. 72 i n.).

W obrocie gotówkowym emitowane przez NBP bilety trafiały na rynek w postaci płac, wynagrodzeń, świadczeń socjalnych, finansowania skupu płodów rolnych, wypłat z tytułu ubezpieczeń, pożyczek, podejmowania oszczędności itp. Wracały one do systemu bankowego w wyniku zakupu towarów i usług, uiszczania podatków i danin, oszczędności itd. W gotówce realizowano drobne rozliczenia między przedsiębiorstwami i instytucjami. Bezgotówkowo odbywał się obrót między przedsiębiorstwami i instytucjami sektora zetatyzowanego oraz tych podmiotów z bankami, stale rósł też nacisk na jego wdrażanie, przede wszystkim przez podmioty z tego sektora. Wprowadzono niskie limity wypłat gotówkowych na podstawie zezwoleń NBP, większość transakcji realizowano czekami rozrachunkowymi lub poleceniami przelewu. Osobom fizycznym umożliwiono zakładanie rachunków w BZSZ S.A., a po jego likwidacji w BRiH.

Mimo to szybko rosła emisja pieniądza gotówkowego, szczególnie w latach 1945–1946, i osiągnęła ponad 60 mld zł. Następnie zwiększyła się z 91,5 mld zł w 1947 roku do 171,9 mld zł w 1949 roku, a więc blisko dwukrotnie (Hagemejer, Przelaskowski, 1968, s. 97; *Rocznik Statystyczny*, 1947, s. 121).

Umacnianie pozycji NBP jako monobanku zaowocowało wysoką dynamiką akcji kredytowej, która świadczyła także o postępach w odbudowie kraju. Największe kwoty, w 1949 roku 50,7% wszystkich kredytów NBP, kierowano do przemysłu państwowego i jego central zaopatrzenia i zbytu. Na drugim miejscu była spółdzielczość (17,3%), która utraciła w 1948 roku swoją centralę finansową, jaką był BGS, i została zmuszona do korzystania z kredytu państwowego. Na trzecim miejscu znalazł się rozbudowywany państwowy handel wewnętrzny i zagraniczny (16,6% ogółu kredytów). Silny wzrost w 1949 roku liczby kredytów dla rolnictwa był związany ze wsparciem finansowym państwa dla przemian ustrojowych na wsi. Z kwoty powyżej 65 mld zł ponad 85% przekazano do sektora zetatyzowanego w rolnictwie. Jednocześnie nastąpił spadek zasilania kredytowego gospodarki komunalnej i prywatnej w miastach. W 1949 roku skorzystały one odpowiednio z 0,1% i 8% ogółu kredytów NBP (obliczono na podstawie tabeli 2).

Tabela 2. Akcja kredytowa NBP w latach 1947–1949 (stan na 31 grudnia, w mln zł)

	1947	1948	1949
Ogółem	133 753	241 384	551 320
w tym:			
przemysł państwowy	78 376	92 089	279 785
handel państwowy	6 948	36 970	35 971
centrale handlu zagranicznego	7 211	37 956	55 743
transport	-	1 000	7 697
spółdzielczość	25 995	45 094	95 380
gospodarka komunalna	717	1 179	675
miejski sektor prywatny	6 565	6 758	4 431
rolnictwo	3 957	15 444	65 035
w tym: indywidualne	2 982	4 717	9 485
różne	3 984	4 194	6 603

Źródło: Jezierski, Leszczyńska, 2001, s. 195.

W strukturze kredytów NBP w latach 1947–1949 początkowo dominowały kredyty pośrednie, w 1947 roku stanowiły 59,1%, a w 1948 roku – 63,4%. Związane to było z szerokim stosowaniem kredytu refinansowego (w 1947 roku – 86,2 mld zł), który ograniczono w ramach reformy bankowej z 1948 roku. W 1949 roku udział kredytów pośrednich zmniejszył się do 39%, a zdecydowanie wzrosło bezpośrednie kredytowanie gospodarki przez NBP ze środków budżetowych (Jezierski, Leszczyńska, 2001, s. 198), co świadczyło o narastających tendencjach centralistycznych w gospodarce.

Spośród komercyjnych banków państwowych już w sierpniu 1944 roku podjął pracę oddział lubelski, a we wrześniu oddział rzeszowski BGK. Bank w ramach powojennej polityki kredytowej uzyskał przywilej kredytowania stale powiększającego się ilościowo przemysłu państwowego (z wyjątkiem rolno-spożywczego). Dało mu to drugą pozycję, po banku emisyjnym, na liście instytucji kredytowych. W 1944 roku, wobec trudności w zdobyciu odpowiedniego kapitału obrotowego, działalność wspomnianych dwóch oddziałów była prowadzona na niewielką skalę. Łączne wkłady, związane z przekazywaniem środków Resortu Gospodarki Narodowej i Finansów do konkretnych przedsiębiorstw, wyniosły 96,4 mln zł, a udzielone kredyty tylko 2,9 mln zł. W 1945 roku powstały kolejne oddziały BGK w różnych miastach Polski i centrala banku w Łodzi. Jej przeniesienie do Warszawy, do wyremontowanych gmachów, trwało do połowy 1947 roku. Bank uzyskał na początku 1945 roku pożyczkę Ministerstwa Skarbu na rozszerzenie działalności. Udzielał kredytów obrotowych dla przedsiębiorstw państwowych w formie dyskonta weksli oraz pożyczek terminowych pod zastaw, a niezbędne środki pozyskiwał z redyskonta w NBP. Latem 1945 roku, w wyniku starań BGK, rozszerzono obszar jego działalności na odbudowę, przebudowę i rozbudowę miast. Bankowi umożliwiono udzielanie kredytów średnioterminowych na remonty oraz inwestycje na podstawie zleceń Ministerstwa Skarbu. W końcu roku wkłady wyniosły 1,8 mld zł, a udzielone kredyty – 5,2 mld zł. W kredytach partycypowały głównie przemysł węglowy, hutniczy i włókienniczy (Landau, 1998, s. 221 i n.).

Kolejne lata przyniosły wzrost wkładów, lokat i kredytów. Wkłady pochodziły ze środków podmiotów korzystających z usług BGK i oszczędności ludności. W latach 1946–1948 roku zwiększyły się z 9,7 mld do 43,9 mld zł, daleko jednak odbiegały od potrzeb kredytowych. Z czasem środki BGK zasiły lokaty Ministerstwa Odbudowy i Ministerstwa Skarbu, lokaty środków Funduszu Inwestycyjno-Obrotowego Przemysłu Ziem Odzyskanych, Państwowego Funduszu Amortyzacyjnego, Państwowego Funduszu Inwestycyjnego i przejściowo Społecznego Funduszu Oszczędnościowego oraz środki uzyskane ze sprzedaży części dostaw UNRRA. Do 1947 roku, kiedy to było prawnie możliwe, do uzyskania środków kredytowych dokonywano redyskonta weksli w NBP oraz korzystano z kredytów refinansowych banku centralnego. Wielkość środków BGK zwiększyła się z 3,6 mld zł w 1946 roku do 118 mld zł w 1948 roku (Landau, 1998, s. 233–234).

Tabela 3. Kredyty udzielone przez BGK w latach 1944–1949 (w mln zł)

Lata	Kredyty ogółem	Kredyty obrotowe	Kredyty inwestycyjne
1944	3	b.d.	b.d.
1945	5 202	b.d.	b.d.
1946	33 860	11 007	22 853
1947	102 940	29 370	73 570
1948	214 710	39 350	175 360
1949	17 083	17 083	-

Źródło: Landau, 1998, s. 235.

Początkowo BGK udzielał zarówno kredytów obrotowych, jak i inwestycyjnych dla przedsiębiorstw sektora zetatyzowanego (z wyjątkiem przemysłu rolno-spożywczego). Kredyty inwestycyjne wynosiły w 1948 roku 81,7% całego pakietu kredytowego BGK i stanowiły 82,6% wszystkich udzielonych kredytów inwestycyjnych. Jednoznacznie określało to rolę BGK jako banku inwestycyjnego. Kolejne regulacje bankowe sprawiły, że w 1949 roku utracił on prawo do kredytowania inwestycji, które były finansowane bezpośrednio z budżetu państwa. Zmniejszyła się także pula kredytów obrotowych BGK na rzecz realizowanych przez NBP. Jednocześnie trwały prace nad wchłonięciem BGK przez BI, powołany dekretem z października 1948 roku, co nastąpiło do końca października 1949 roku (Landau, 1998, s. 235–248).

Początkowo PBR przejął finansowanie w zakresie kredytów inwestycyjnych i obrotowych wsi i przemysłu rolnego, administrował Państwowym Funduszem Ziemi oraz przeprowadzał na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Ministerstwa Skarbu specjalne akcje kredytowe (Kłusek, 2013, s. 187). Jego zadania sprecyzowała wspomniana Uchwała Rady Ministrów z 21 sierpnia 1947 roku w sprawie zasad systemu finansowego: „Państwowy Bank Rolny finansuje wytwórczość i zbyt artykułów rolniczych i przemysłu rolnego oraz akcję inwestycyjną, związaną z ustrojem rolnym. Państwowy Bank Rolny może na podstawie uchwały Rady Ministrów emitować obligacje na cele inwestycyjne. Państwowy Bank Rolny może posługiwać się siecią Komunalnych Kas Oszczędności” (Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 r. w sprawie zasad systemu finansowego, 1947).

PBR udzielał kredytów krótkoterminowych i średnioterminowych, głównie na wzrost produkcji rolniczej (m.in. na osadnictwo, orkę, hodowlę, zakup nawozów sztucznych) oraz dla przedsiębiorstw handlowo-przemysłowych (Polskie Zakłady Zbożowe, Centrala Mięsna, Centrala Rybna) i przemysłowych sektora rolnego, zwłaszcza spożywczych. Pod koniec

swojej działalności zajął się rozprawdaniem na szerszą skalę kredytów średnioterminowych dla rolników indywidualnych (Kłusek, 2013, s. 258). W latach 1946–1949 wartość kredytów PBR wzrosła z 10 mld zł do 275 mld zł, przy stałej dominacji kredytów obrotowych (w 1949 roku – 54%) (*Rocznik Polityczny i Gospodarczy*, 1948, s. 672; *Rocznik Statystyczny*, 1950, s. 99).

Pocztowa Kasa Oszczędności w 1945 roku podjęła się gromadzenia środków niezbędnych do własnego funkcjonowania. Zaciągnęła pożyczkę w BGK i wydzierżawiła należący do siebie hotel „Metropol” w Krakowie. Kraków stał się wtedy siedzibą władz banku, które do Warszawy przeniesiono dopiero pod koniec 1946 roku. Zadania PKO określiła wspomniana uchwała z 21 sierpnia 1947 roku: „PKO zajmie się prowadzeniem pocztowego obrotu bezgotówkowego i jest zbiornicą środków pieniężnych. Pocztowa Kasa Oszczędności może nabywać na podstawie Uchwały Rady Ministrów obligacje emitowane przez publiczne instytucje kredytu długoterminowego na cele inwestycyjne” (Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 r. w sprawie zasad systemu finansowego, 1947).

Wobec wojennej pauperyzacji społeczeństwa polskiego w praktycznej działalności skupiono się nie na gromadzeniu oszczędności, ale na obrocie czekowym. W latach 1945–1949 obrót na kontach czekowych rósł dynamicznie i w ostatnim roku wyniósł aż 3 102 mld zł, natomiast salda na kontach czekowych zwiększyły się z 1,4 mld zł w grudniu 1945 roku do 18 mld zł w grudniu 1949 roku. Wpływ na ten niewątpliwie sukces miały odbudowa życia gospodarczego i decyzje władz zmuszające do obrotu bezgotówkowego. W sierpniu 1945 roku przystąpiono do wystawiania książeczek oszczędnościowych, a w 1947 roku reaktywowano Szkolne Kasy Oszczędności. Nasiliły się kampanie zachęcające społeczeństwo do oszczędzania, specjalne oferty kierowano do junaków organizacji Służba Polsce i przodowników pracy. Wyniki były jednak skromne, w 1946 roku było zaledwie 6,6 tys. książeczek oszczędnościowych z 49 mln zł wkładów, a w 1948 roku – 43,3 tys. książeczek oszczędnościowych z 317 mln zł wkładów na koniec roku. Dopiero w 1949 roku nastąpiło wyraźne zwiększenie się oszczędności w PKO. Liczba książeczek osiągnęła ponad 270 tys., a wartość wkładów 1,5 mld zł. Związane to było z reformą bankową i administracyjną decyzją o przeniesieniu wkładów oszczędnościowych z innych banków do PKO. W czasie przymusowego transferu następowało masowe wycofywanie wkładów, np. z BGK aż 81%, co negatywnie wpłynęło na cały system oszczędzania. Nie zachęcało również do niego niskie, wobec postępów inflacji, oprocentowanie wkładów. Początkowo wynosiło ono 3%, a od stycznia 1948 roku tylko 1% rocznie. Jedynie lokaty wymagające trzymiesięcznego wypowiedzenia uzyskiwały 3% (Landau, 1994, s. 138–142).

Do zadań PKO należały rejestrowanie i ewentualne wypłaty przedwojennych wkładów oszczędnościowych. Dane księgowo wykazywały wartość wkładów oszczędnościowych w wysokości 468 mln zł i sald na rachunkach czekowych 177 mln zł. Do końca 1946 roku zgłoszono roszczenia do 24% oszczędności i 6% wkładów czekowych, a w następnych latach

nie wzrosły one znacząco. Na skutek stworzenia przez władze utrudnień z przelewaniem środków przedwojennych na nowe konta odzyskiwanie należności: „Zdarzało się tylko sporadycznie i na stosunkowo niewielkie kwoty” (Landau, 1994, s. 142–143).

Bank próbował także obejmować inne pola aktywności. W 1946 roku uzyskał zgodę na oferowanie ubezpieczeń na życie, które jednak powodowały straty, co wymusiło w 1948 roku przeniesienie tej działalności do Powszechnego Zakładu Ubezpieczeń Wzajemnych. Bank w ramach ogólnej polityki finansowej państwa nabywał bilety skarbowe i papiery wartościowe oraz dokonywał w bankach państwowych lokat przeznaczonych na cele inwestycyjne. W 1949 roku PKO powierzono administrację i nadzór nad środkami Społecznego Funduszu Oszczędnościowego oraz Pracowniczymi Kasami Zapomogowo-Pożyczkowymi, przejętymi z BGK (Landau, 1994, s. 143 i n.).

Tabela 4. Wyniki finansowe PKO w latach 1946–1949 (w mln zł)

Rok	Suma bilansowa	Dochody brutto	Zysk
1946	7 370,3	139,0	6,3
1947	12 430,4	437,3	59,7
1948	18 438,7	898,9	71,6
1949	26 841,6	b.d.	169,2

Źródło: Landau, 1994, s. 152.

PKO w latach powojennych stale poprawiała swoje wyniki finansowe, jednak rola Kasy w systemie bankowym zmniejszała się. W 1946 roku PKO posiadała 24,2% wszystkich oszczędności, a w 1948 roku już tylko 13,8%. Wzrost, jaki nastąpił w 1949 roku (do 20,8%), był związany ze wspomnianym już administracyjnym przejęciem oszczędności ludności z innych banków. Pozycja PKO na rynku była jednak wyraźnie mniej znacząca niż w okresie międzywojennym (Landau, 1994, s. 152–153).

Latem 1944 roku ograniczoną działalność wznowił lubelski oddział Banku Handlowego w Warszawie S.A. W końcu roku w jego bilansie wykazano 5,2 mln zł wkładów i 236 tys. zł kredytów. Po przejściu ofensywy zimowej Armii Czerwonej bank uzyskał zgodę władz na szerszą działalność, otwarcie centrali w Łodzi i kolejnych oddziałów. Zgodnie z przyznaną mu specjalizacją koncentrował się na kredytach dla kurczącego się przemysłu prywatnego. Ich wielkość wzrosła z 791 mln zł w 1946 roku do 1 639 mln zł w 1948 roku. BHW S.A. podjął także, praktykowaną wcześniej, współpracę z bankami zachodnimi, co ułatwiło mu prowadzoną od 1948 roku obsługę finansową państwowych przedsiębiorstw handlu zagranicznego, morskich i portowych. Powierzenie BHW S.A. tak ważnej

działalności wynikało m.in. z tego, że państwo posiadało w nim kontrolny pakiet akcji. Wówczas udzielone przez bank kredyty wzrosły o blisko 90% (z 24,1 do 45,5 mld zł). Jednak decyzjami politycznymi obsługę handlu zagranicznego przesunięto do NBP, co na kilka lat wyhamowało działalność BHW S.A. (Jezierski, Leszczyńska, 2001, s. 196; Landau, Tomaszewski, 1970, s. 142–179; *Rocznik Polityczny i Gospodarczy*, 1948, s. 672).

Po wojnie samorzutnie wznawiały działalność oddziały zastrzonego BZSZ S.A., które pozbawione w latach okupacji kapitału, korzystały ze środków Ministerstwa Skarbu. Bank kredytował drobny i średni przemysł prywatny, rzemiosło, mniejsze przedsiębiorstwa handlu hurtowego oraz spółdzielnie rzemieślnicze miejskie, nieobjęte kompetencją Banku Spółdzielczego „Społem” w Warszawie. Odbudowę kapitału utrudniały sposób przeprowadzenia wymiany pieniądza, zubożenie ludności, ograniczenia rozmiarów kredytu redyskontowego, a przede wszystkim kurczenie się gospodarki prywatnej. Bank stopniowo jednak rozwijał akcję kredytową, której skala wzrosła z poziomu 168,1 mln zł w 1945 roku do 2,1 mld zł w 1947 roku i 14,8 mld zł w 1949 roku. Z końcem 1949 roku zlikwidowano działalność BZSZ S.A., a jego aktywa i pasywa przejął Bank Rzemiosła i Handlu w Warszawie, który krótko (od 1 stycznia do 31 grudnia 1950 roku) kredytował upadające rzemiosło, drobny przemysł i handel (Jezierski, Leszczyńska, 2001, s. 196; Ochociński, 1986, s. 237 i n.; Rozporządzenie ministra skarbu z dnia 19 grudnia 1949 r. w sprawie przekazania Bankowi Rzemiosła i Handlu przez Bank Związku Spółek Zarobkowych S.A. w Warszawie agend oraz aktywów i pasywów, objętych rachunkiem polskim oraz postawienia Banku Związku Spółek Zarobkowych S.A. w stan likwidacji, 1949).

Bank PKO S.A. dążył do szybkiego podjęcia swojej tradycyjnej funkcji obsługi przekazów walutowych Polonii. Już w 1946 roku, wykorzystując swoje kontakty zagraniczne, uruchomił obustronne przekazy pieniężne. Najwcześniej z Francją, za pośrednictwem własnego oddziału w Paryżu, a następnie ze Stanami Zjednoczonymi i Kanadą, używając do tego celu zagranicznych korespondentów. Jednak liczba przekazów w 1947 roku zaczęła spadać, barierą okazały się niekorzystne dla odbiorców w kraju oficjalne kursy walutowe. Obdarowani woleli otrzymywać bezpośrednio waluty, a następnie wymieniać je po znacznie korzystniejszym kursie czarnorynkowym. Bank PKO S.A., aby zatrzymać waluty obce, przystąpił na wiosnę 1948 roku do organizowania tzw. eksportu wewnętrznego. We współpracy z Państwową Centralą Handlową podjął się dostarczania odbiorcom krajowym paczek finansowanych przez zagranicznych darczyńców. Paczki, opłacane w walutach obcych, zawierały atrakcyjne dla konsumentów krajowych produkty rzadko obecne w powszechnej sieci handlowej, generalnie przeznaczone na eksport lub pochodzące z importu (Landau, Tomaszewski, 2002, s. 130–131; *Sytuacja ekonomiczna Polski w czerwcu 1948 r.*, s. 1).

W 1947 roku bank rozpoczął akcję kredytową nakierowaną na podmioty związane z handlem zagranicznym. Pod koniec roku w jego

portfelu znajdowały się kredyty o wartości 74 mln zł, udzielone przedsiębiorstwom gospodarki morskiej. Jednak w tym samym roku cofnięto Bankowi PKO S.A. uprawnienia kredytowe, a finansowanie przedsiębiorstw związanych z handlem zagranicznym i gospodarką morską, jak już wspomniano, przejściowo skoncentrowano w BHW S.A. (Landau, Tomaszewski, 2002, s. 117 i n.).

Z różnym natężeniem rozwijała się działalność oddziałów zagranicznych Banku PKO S.A., które przetrwały wojnę. Wyróżniający się oddział w Paryżu rozpoczął już w 1944 roku przyjmowanie wkładów, których wartość w 1946 roku wyniosła blisko 72 mln franków, ale od następnego roku zaczęła spadać. Podobnie było w przypadku akcji przekazów walutowych do kraju. Nieco lepiej przebiegała akcja kredytowania polsko-francuskiego handlu, której wartość w 1948 roku wyniosła 20,6 mln franków. Podobne kierunki działalności rozwijał oddział w Buenos Aires – Banco Polaco Polska Kasa Opieki S.A. Bardziej złożona była sytuacja oddziału Banku PKO S.A. w Tel Awiwie, współpracującego z szeroko obecnymi w Palestynie instytucjami polskiego rządu emigracyjnego. Po cofnięciu mu uznania przez władze brytyjskie nastąpiło wycofywanie środków z rachunków bieżących i wkładów. Ich wartość zmniejszyła się w 1946 roku o połowę i pojawiły się straty. Poprawa sytuacji finansowej nastąpiła w latach 1947–1948, wzrosły kwoty na rachunkach bieżących i wkłady, nasiliła się akcja kredytowa i uzyskano niewielką nadwyżkę w bilansie banku. Nie udało się wznowić działalności oddziału Banku PKO S.A. w Nowym Jorku, gdzie istniało przedstawicielstwo realizujące przekazy walutowe i propagujące eksport wewnętrzny. Dla organizacji dostaw towarów w Polsce powstała tam w 1948 roku Pekao Trading Corporation (Landau, Tomaszewski, 2002, s. 121–122).

Do czasu likwidacji w 1948 roku z powodzeniem rozwijał się BGS, posiadający monopol w dziedzinie obsługi finansowej spółdzielczości. Zorganizował 199 oddziałów i agencji, a jego akcja kredytowa przewyższała realizowaną przez PBR i wynosiła: w 1945 roku – 2,2 mld zł, w 1946 roku – 11,8 mld zł, w 1947 roku – 29,1 mld zł, a w 1948 roku – 44,8 mld zł. Wśród banków komunalnych istotną pozycję zajmował PBK, którego wartość kredytów wzrosła z 205 mln w 1945 roku do 1,8 mld zł w 1947 roku, lecz w 1948 roku obniżyła się do 1 mld zł. W tym czasie KBK miał tylko 227 mln zł udzielonych kredytów. Do 1947 roku powstało 291 Komunalnych Kas Oszczędności i 134 ich oddziały. Dokonywały one akumulacji lokalnych środków pieniężnych, z przeznaczeniem na finansowanie własności komunalnej oraz rzemiosła, handlu i drobnego przemysłu. Ich akcja kredytowa zwiększyła wartość z 343 mln zł w 1945 roku do 5,5 mld zł w 1947 roku i 6,9 mld zł w 1948 roku. Kredyty krótkoterminowe kas spółdzielczych i spółdzielni kredytowych wyniosły w 1948 roku 3,4 mld zł, a w 1949 roku 8,5 mld zł (Jeziernski, Leszczyńska, 2001, s. 196; *Rocznik Polityczny i Gospodarczy*, 1948, s. 672 i 675).

Podsumowanie

Władze komunistyczne bez sięgania do działań nacjonalizacyjnych w pełni podporządkowały sobie system bankowy. Dokonały tego na drodze likwidacji banków prywatnych oraz umocnienia sektora zetatyzowanego, obejmującego banki państwowe, spółdzielcze i komunalne. Radykalna reforma bankowości w 1948 roku przeniosła na warunki polskie rozwiązania sowieckie.

Ich istotą było utworzenie monobanku, jakim był państwowy NBP, łączący cechy banku centralnego i banku komercyjnego. NBP, pozbawiony przez władze suwerenności w dziedzinie polityki pieniężnej, sprawował ścisłą kontrolę finansową nad rozrastającym się sektorem państwowym gospodarki, gromadząc i dystrybuując jego środki. Jego dominującą rolę w gospodarce planowej wspierały nieliczne, zetatyzowane banki komercyjne, działające w ramach wąskich specjalizacji.

Głównym zadaniem systemu bankowego było centralizowanie środków finansowych i zasilanie nimi gospodarki nakierowanej na realizację planowych zadań rzeczowych. Zadań wyznaczanych przez kierownictwo partii komunistycznej i transmitowanych do przedsiębiorstw przez rozbudowaną piramidę centralnego kierowania gospodarką.

Bibliografia

- Bieńkowski, A. (2003). Kierunki rozwoju bankowości spółdzielczej w Polsce, *Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego*, nr 17, s. 90–105.
- Dekret z dnia 15 stycznia 1945 r. o Narodowym Banku Polskim (1945). *Dz.U.* 1945, poz. 14.
- Dekret z dnia 18 grudnia 1945 r. o zmianie niektórych przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1928 r. o prawie bankowym (1946). *Dz.U.* 1946, poz. 10.
- Dekret z dnia 25 października 1948 r. o reformie bankowej (1948). *Dz.U.* 1948, poz. 412.
- Dekret z dnia 25 października 1948 r. o zasadach i trybie likwidacji niektórych instytucji kredytu długoterminowego (1948). *Dz.U.* 1948, poz. 41.
- Dekret z dnia 25 października 1948 r. o zasadach i trybie likwidacji niektórych przedsiębiorstw bankowych (1948). *Dz.U.* 1948, poz. 410.
- Dietrich, T. (1948). *Zasady systemu finansowego Polski powojennej*. Warszawa: Wydawnictwo „Kolumna”.
- Hagemeyer, W., Przelaskowski, W. (1968). *Problemy siły nabywczej pieniądza*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jaworski, W. (1958). *Zarys rozwoju systemu kredytowego w Polsce Ludowej*. Warszawa: Polskie Wydawnictwa Gospodarcze.
- Jezierski, A., Leszczyńska, C. (2001). *Narodowy Bank Polski 1948–1970*. Warszawa: Narodowy Bank Polski.
- Kaliński, J. (1991). Bank Inwestycyjny 1949–1969 (Czy tylko historia?), *Materiały i Studia NBP*, z. 26, s. 1–21.
- Kłusek, M. (2013). *Państwowy Bank Rolny w latach 1919–1949. Studium historyczno-prawne*. Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie.
- Kostowski, M.L., Szczepaniec, J. (1972). *Banki w Polsce Ludowej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kucharski, M. (1964). *Kształtowanie obiegu pieniężnego*. W: J. Lubowicki i in. (red.), *Finanse Polski Ludowej w latach 1944–1960* (s. 22–66). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

- Landau, Z. (1969). Czy w Polsce Ludowej dokonano nacjonalizacji banków?, *Przegląd Historyczny*, z. 4, s. 700–714.
- Landau, Z. (1972). Losy bankowości prywatnej w Polsce Ludowej, *Finanse*, nr 9, s. 31–41.
- Landau, Z. (1974). *Przeobrażenia systemu bankowego*. W: J. Kaliński, Z. Landau (red.), *Gospodarka Polski Ludowej 1944–1955*, t. I (s. 99–100). Warszawa: Książka i Wiedza.
- Landau, Z. (1994). *Historia Poczтовой i Powszechnej Kasy Oszczędności*. Warszawa: Agencja Komunikacji Społecznej SC.
- Landau, Z. (1998). *Bank Gospodarstwa Krajowego*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa.
- Landau, Z., Tomaszewski, J. (1970). *Bank Handlowy w Warszawie SA. Historia i rozwój 1870–1970*. Warszawa: Muza SA.
- Landau, Z., Tomaszewski, J. (2002). *Bank Polska Kasa Opieki S.A. 1929–1999*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH – Szkoła Główna Handlowa.
- Leszczyńska, C. (2010). *Zarys historii polskiej bankowości centralnej*. Warszawa: Narodowy Bank Polski.
- Ochociński, S. (1986). W stulecie założenia centrali bankowej wielkopolskiego systemu spółdzielczości kredytowej, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, z. 1, s. 223–241.
- Pruss, W. (1964). *Kredyt bankowy i polityka kredytowa*. W: J. Lubowicki i in. (red.), *Finanse Polski Ludowej w latach 1944–1960* (s. 67–106). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Rocznik Polityczny i Gospodarczy* (1948). Warszawa: Spółdzielnia Wydawniczo-Oświatowa Czytelnik.
- Rocznik Statystyczny* (1947). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Rocznik Statystyczny* (1950). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Rozporządzenie Kierownika Resortu Gospodarki Narodowej i Finansów z dnia 5 października 1944 r. o czynnościach bankowych na obszarach wyzwolonych spod okupacji (1944). *Dz.U. 1944, poz. 38*.
- Rozporządzenie ministra skarbu z dnia 19 grudnia 1949 r. w sprawie przekazania Bankowi Rzemiosła i Handlu przez Bank Związku Spółek Zarobkowych S.A. w Warszawie agend oraz aktywów i pasywów, objętych rachunkiem polskim oraz postawienia Banku Związku Spółek Zarobkowych S.A. w stan likwidacji (1949). *Dz.U. 1949, poz. 506*.
- Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 20 października 1949 r. w sprawie rozpoczęcia działalności Banku Komunalnego (1949). *Dz.U. 1949, poz. 428*.
- Rozporządzenie ministra skarbu z dnia 29 października 1949 r. w sprawie przekazania Bankowi Komunalnemu przez Polski Bank Komunalny S.A. w Warszawie i Komunalny Związek Kredytowy w Poznaniu wraz z Komunalnym Bankiem Kredytowym w Poznaniu aktywów i pasywów, objętych rachunkiem polskim, oraz o postawieniu tych instytucji w stan likwidacji (1949). *Dz. U. 1949, poz. 429*.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1928 r. o prawie bankowym (1928). *Dz.U. 1928, poz. 321*.
- Sytuacja ekonomiczna Polski w czerwcu 1948 r. (1948). *Wiadomości NBP*, nr 8, s. 1–19.
- Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1947 r. w sprawie zasad systemu finansowego (1947). *Monitor Polski 1947, poz. 762*.